

H. Bagó Ilona

Móricz Zsigmond ismeretlen fotói és elfeledett riportjai

Az idén ötvenedik jubileumát ünneplő Petőfi Irodalmi Múzeum életmű-kiállítással emlékezik Móricz Zsigmond születésének 125. évfordulójára. Móricz írói hagyatékának Leányfaluban őrzött része – kéziratai, bútorai, személyes tárgyai, könyvei, folyóiratok és újságok, saját készítésű és róla készült fotók, a *Kelet Népe* szerkesztőségi dokumentumai – 25 esztendővel ezelőtt került közgyűjteménybe. Átadására az író születésének 100. évfordulója alkalmából a leányfalui házban került sor, ahol a rendkívül gazdag anyagban a háború sok kárt okozott ugyan, de mégis sikerült megóvni a pusztulástól. A hármasszáz évforduló számvetésre készített bennünket: mit tett a múzeum Móricz Zsigmond hagyatékának megismertetéséért.

A dokumentumok szellemi értéke mindenki számára ismert, méreteit pedig azzal szemléltethetjük, hogy szállítása egy kilenctonnás gépkocsi teherbíró képességét is próbára tette. A Kulturális Minisztérium az örökösökkel kötött szerződésben a múzeum feladatai között nemcsak az archiválást jelölte meg, hanem előírta a tudományos feldolgozást, illetve az íróhoz méltó színvonalú emlékkiállítás létrehozását is. A minisztérium – a szükséges feltételek biztosítása esetén – célul tűzte ki továbbá az író leányfalui házában emlékmúzeum, archívum és kutatóhely létrehozását is, amely a mai napig nem valósult meg.

A Petőfi Irodalmi Múzeum teljesítette a szerződésben vállalt kötelezettségét. A múzeum különböző tárai azonnal elkezdték a hatalmas gyűjtemény feldolgozását és katalógizálását, a restaurálóműhelyben fertőtlenítéssel, konzerválással és laminálással a sérült papírok mentését.

A kéziratári feldolgozó munka akadémiai támogatással 1982-ben kezdődött el H. Bagó Ilona, Cséve Anna és Tóth Anna részvételével, később Hegyi Katalin és rövid időre N. Pál József is bekapcsolódott a munkálatokba. Az archiválás befejeztével Móricz levelezéséből a múzeum munkatársai két kötetet¹ jelentettek meg. 1987-ben elkészült a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában lévő anyag 16 000 tételt tartalmazó katalógusa² is, ami pénzühiány miatt nem jelent meg nyomtatásban, de számítógépes adatbázisba vitele folyamatban van. Az 1990-es években az Unikornis Kiadó lehetőséget biztosított a korszerű textológiai elven alapuló, a kéziratos hagyatéokra támaszkodó, autentikus Móricz-szövegek kiadására³. A Matúra Klasszikusok Móricz-kötete három elbeszélést dolgozott fel

¹ *Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: H. Bagó Ilona, Papp [Cséve] Anna, Tasi József, Tóth Anna. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1984.; *Móricz Zsigmond a Kelet Népe szerkesztője*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Sz. Fehér Judit, G. Merva Mária, Tasi József. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1988.

² Összeállította: H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin, Madár Lajos, V. Somogyi Ágnes

³ A Magyar Próza Klasszikusai sorozatban 16 regény került kiadásra. Sajtó alá rendezte és az utószókat írta: H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin

az érettségire készülő diákok számára.⁴ Legutóbb pedig az Osiris Kiadó vállalkozott 25 kötetes életműkiadásra⁵.

A feldolgozás munkálatainak megkezdésével párhuzamosan megnyílt egy – az emlékkiállítás közelében – Móricz eredeti bútoraival berendezett emlékszoba. Bemutattuk az író könyvtárának egy részét méreteinek, illetve annak a fontos szerepnek az érzékeltetésére, amit a könyv az író életében játszott. A könyv Móricz számára nem csupán azt a formát jelentette, amiben műveit kiadhatta, hanem nélkülözhetetlen munkaeszköze is volt. Számos példány őrzi bejegyzéseit, értékes adatokat kínálva a Móricz-művek keletkezéstörténetét kutatóknak. Halálának 60. évfordulója alkalmából „...akcióba kezd az arc...” *Móricz-portrék* címmel Cséve Anna rendezett kamara-kiállítást. A tárlat fotókiállításnál jóval többre vállalkozott. 1897-től 1942-ig mutatta meg a szerző arcát amatőr fotók, Székely Aladár, Kálmán Kata, Rónai Dénes felvételei és Rippl-Rónai festménye segítségével. A képek mellé válogatott szépirodalmi és publicisztikai szövegekben, ismeretlen naplójegyzetekben, önjellemzésben, vallomásokban az írói lét kérdései kerültek előtérbe, szoros kapcsolatban a tükörbe tekintés és az arc megszóllatásának igényével. A közismert Móricz-arc(kép) új, árnyalt megközelítésével rajzolt portrét.

1979-ben azonban nem került minden közgyűjteménybe, jelentős anyagrészt maradt még az örökösöknél: Móricz Virágnál, akinek édesapjáról írott könyveivel⁶ volt szüksége a dokumentumokra, Móricz Lilinél, aki Simonyi Máriáról írt könyvet⁷, illetve Simon Gyöngyinél, aki édesanyjának készült emléket állítani⁸. Littkey Erzsébet által őrzött csekély számú kéziratot és könyvet Móricz Imre a Petőfi Irodalmi Múzeumba alapított Árvácska Alapítvány javára ajánlotta fel 1987-ben.

A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékból a napló egyes részleteinek kivételével minden jelentős dokumentumot ismerhet az olvasó. Magántulajdonban azonban még sok érdekes anyag van: nagyszámú naplórészlet, kiadatlan elbeszélések, tanulmányok, levelek, fotók. Ezek feldolgozása és közzététele a jövő feladata lesz. Nyilvánosságra kerülésük nem fogja átalakítani, inkább csak árnyalja majd a Móricz írásművészetéről, személyéről, kapcsolatairól kialakult képet (mint például az 1919-ben született *A kommunizmus után* című 76 oldalas naplójegyzete).

A most publikálásra kerülő jegyzetfüzetekre Kovács Zoltán⁹ hívta fel a figyelmet. A közgyűjtemények kéziratáiraiban is található ezekhez hasonló füzet, például a Petőfi Irodalmi Múzeumban 92 darab jegyzetfüzet, három doboznyi önálló lapokból álló jegyzet, valamint szépirodalmi alkotásaihoz készített jegyzetei a művekhez csatolva. Egyetlen momentummal mégis különbözik minden eddig ismert jegyzetfüzettől. Móricz 1928 nyarán háromszor járt Szabolcsban, ahová fényképezőgépet is vitt magával. Az elkészült képeket később, a családi legenda szerint Virág segítségével, beragasztgatta az összefűzött

⁴ Móricz Zsigmond: *Tragédia, Szegény emberek, Barbárok*. Sajtó alá rendezte, a tanulmányokat írta és szerkesztette: Cséve Anna. Raabe Klett Kiadó, Bp., 1999.

⁵ Az Osiris Klasszikusok sorozatban eddig megjelent: Móricz Zsigmond *Erdély* (I–III.), Móricz Zsigmond *Novellák* I–IV. Sajtó alá rendezte és az utószókat írta: H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin

⁶ Móricz Virág: *Apám regénye*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1954.; M. V.: *Móricz Zsigmond szerkesztő úr*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1967.; M.V.: *Tíz év* I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1981.

⁷ Móricz Lili: *Kedves Mária!* Móricz Zsigmond levelei Simonyi Máriához. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1973.

⁸ Móricz Gyöngyi munkája nem készült el.

⁹ Móricz Gyöngyi lányának, Simon Imolának a férje

jegyzetömbökbe, s a legtöbb kép mellé megjegyzést is írt. Jelenlegi ismereteink szerint ezt sem korábban, sem később nem tette.

Móricz mindent lejegyzett, mindent dokumentált, ami vele történt, s amiről azt gondolta, hogy később felhasználhatja írásaihoz. Előfordult, hogy a megfigyeléseit nem csak írásban rögzítette. Már népköltési gyűjtőútjain sem csak a népdalok és a népmesék szövegét írta le (gyakran gyorsírással), hanem fonográfot is vitt magával a „dallamok felvétele kedvéért”,¹⁰ sőt néha rajzolt is: például a közlöket, mezőgazdasági szerszámokat, jelenetet stb. Noha az 1960-as évek eleje óta tudunk róla, mégis benne a köztudatban, hogy szeretett fényképezni is. Figyelmünket elsősorban kéziratainak, illetve szövegeinek gondozása kötötte le. Az életművét kutatók sem vizsgálták meg ebből a szempontból munkásságát, csak a legutóbbi időben – a kamarakiállítás létrehozásával – hozta nyilvánosságra Cséve Anna kutatásának eredményeit, különös tekintettel a fotók és a szépírói tevékenység összefüggésére. Azt azonban a mai napig sem tudjuk pontosan – mert nem ismerjük még az összes felvételt, amit Móricz készített –, hogy a dokumentálásban milyen szerep jutott a fényképnek. Adatunk van rá, hogy 1907-ben nagybányai gyűjtőútján többek között lefényképezte Bartók Bélát¹¹ is. Bár a századelőn költséges hobbinak számított a fotózás, azért néha a fényképezőgépet is betette útipoggyászai közé, ha fontosnak tartotta a képi rögzítést is. S így volt ez később is, például a szabolcsi útjain is.

Az 1928-as esztendő talán a leghajszoltabb éve volt Móriczknak. Móricz Virág így ír erről: „Az év elején az Alföldet járta és írta, tavasszal az *Úri muri* próbái és bukása, majd a Dunántúlra ment, közben folyton Bécsbe. Április-májusban folyt az *Ágytakaró* kisregény, júniusban megint az alföldi utazások, augusztusban Balaton és a *Szépaszony kocsi*a. Szeptemberben *Forró mezők* és *Nem élhetek muzsikász nélkül*, októberben megint a Dunántúl. Gyönyörű természetleírások a Hanságról.”¹² 1926. július 29-én kötött házassága Simonyi Máriával ekkorra már nem volt felhőtlen. Móricz úgy érezte, hogy új felesége nem tudja, vagy nem akarja őt segíteni munkájában. Máriától új élményeket várt, de az a vágya, hogy általa megismerheti a bohémvilágot, nem teljesült. Az *Úri muri* bukása után elhatározta, hogy a témából ír feleségének valami mulatságos vígjátékot. Máriát akarta vigasztalni ezzel, elromlott kapcsolatukat akarta helyre hozni. A gyönyörű, előkelő színésznőnek akart szerepet adni. „Nyakába vette a világot és megint elment mindenhová, ahol földbirtokos ismerősei, nótás, ivós, múlt és erőpocsékoló urak tanyáztak.”¹³ Vidéki kúriákban, falvakban, városokban kereste a

¹⁰ *Móricz Zsigmond levelei* I–II. Sajtó alá rendezte: F. Csanak Dóra, Akadémiai Kiadó, Bp., 1963. I. 76. l.

¹¹ Soltész Elemér, nagybányai református lelkész feljegyzéseiben azt írja, hogy Móricz nagybányai látogatásaikor lépten-nyomon fényképezett: „Pláne mikor a kodak is előkerült, és Zsiga bácsi nyakra-főre fényképezte őket s mindenkit, akinek képe valami okból érdekelte.” *MZs levelei* I. 332. l.

A képekből a modelleknek is ígért kópiát, s mikor azok még októberben sem kapták meg a fotót, s reklamálnak, Móricz azt írja Soltész Elemérnek: „Bartók és Lemák bátya hiába mosolyognak gúnyosan, azzal nem sokat segítenek a bajon. T.i. úgy áll a képészet ügye, hogy már egynéhány kép előhívása sok idő és sok pénz, pláne, hogy az idő is pénz! S ezért én igénybe akarnám venni a megbízómat, a Nemzeti Múzeumot, ez pedig hivatalos ügy lévén, nála is úgy, tán egy év is kell neki, hogy lebonyolítsa. De lehet, hogy Lemák dr. előtt való röstelkedés rávisz, hogy az ő képét, no meg a Bartók, meg a Sp. bárókét meg... stb. visszakerem s magam csinálom meg. Huh. De mikor. Ma nem.” *MZs levelei* I. 83. l.

¹² Móricz Virág: *Apám regénye* 327. l.

¹³ Móricz Virág I. m. 328. l.

nyersanyagot. Azért utazott Szabolcsba, mert véleménye szerint sehol a világon nem tudnak úgy énekelni, mint ott. A véletlen azonban úgy hozta, hogy egy másik sorsfordító esemény is várt ott rá. Bár az ekkor készült jegyzeteiből nem derül ki, csak a levelezéséből, de egy pillanatra úgy tűnt, hogy más lehetőség is kínálkozott a magánéleti válság megoldására.

Első útjára június 2-án került sor. Görömbey Péter nagykállói lelkész vitte el Laskodra, az ország egyik legszegényebb falujába, Jármy Béláékhoz. A laskodi kúria tornácán ültek, amikor a házigazda felesége egy fényképet mutatott Móricznak. Ekkor derült ki az író számára, hogy a vendéglátó Magoss Olga barátnője. Magoss Olgát 1924-ben ismerte meg Debrecenben. Móricznak nagyon megtetszett az asszony, de a házassága miatt akkor lehetetlen volt a kapcsolat közöttük. Holics Janka halála után feleségül kérte. Lenyűgözte szépsége, különösen rendkívüli intellektusa és műveltsége hatott rá. „Úgy tűnik előttem, hogy nőben senkivel sem találkoztam, aki anyyi bájjal, szellemességgel, nem kicsattanó sziporkákkal, hanem a tökéletes Juluka nyugodt lelkiségével áll szemben velem. Azon felül olyan társadalmi osztályt képvisel, amelyet nagyon szeretnék megismerni, de nincs rá módom. A dzsentry nyílna meg segítségével előttem. Ezzel a kormányzó rétegbe nézhetnék bele.”¹⁴ A házassági ajánlatot Magoss Olga nem fogadta el.¹⁵ Amikor Simonyi Máriát feleségül vette, Magoss Olgával megszakadt a kapcsolata. A fénykép most nagy hatással volt rá, újra felkorbácsolta érzelmeit: „Mért takarjam el. Egy szó, egy tárgy, egy emlékeztető elég, hogy teljes lángba boruljon az egész lelkem... köszönöm, hogy ellophattam démonian szép fényképét”.¹⁶ Elvitte magával, másolatot akart készíttetni róla. Azonban június 6-i¹⁷ levelében írja, hogy képtelen kiadni a kezéből a fotót, szentségtörésnek tartja, hogy idegen kézbe kerüljön.

Bármennyire zaklatott volt is lelkiállapota, sokat jegyzetelt, gyűjtötte az anyagot és fényképezett Nyíregyházán, Tasson, Petneházán. A laskodi felvételek azonban nem sikerültek, egy egész tekercs film ment tönkre. Kárpótlásul elküldte a leányfalui házat és keretet ábrázoló képeket¹⁸. Újra fotózni – ez jó ürügynek látszott egy újabb utazásra június végén. Titkon azonban abban reménykedett, hogy Jármy Béláné segítségével találkozhat Olgával is. Az asszony azonban nem akart élni a lehetőséggel, a közvetítés nem járt sikerrel.¹⁹ Móricz harmadik, júliusi útja során már nem ment el Laskodra, csak levelet küldött Nyíregyházáról, benne korábbi felvételekkel: „A képecskéből a Béla még tíz db. képes lapot kap, ha akar kaphat százat is, a kastély csak megáll valahogy, homályosan, de a lombok már nagyon táncolnak. Egyáltalán nem t[ud]om, mi van Laskodon, mindig remeg a kezem, sose sikerül az emlék éles rögzítése.”²⁰ Ez a mondat nemcsak a kép minőségére vonatkozik, hanem lelkiállapotát és Magoss Olgához fűződő viszonyát is magya-

¹⁴ Napló, PIM M. 100/3958. 143. l.

¹⁵ Félénk, aktivitásra képtelen természet lévén Móricz három kiskorú gyermekének nevelését nem tudta magára vállalni. Ismeretségük 18 esztendejéből 14 évig (kivéve 1926–1930 közötti időszakot) volt lelki támasza Móricznak magánéleti és alkotói válságaiban. Levelezésük, valamint az asszony visszaemlékezése a hagyaték egyik legértékesebb része.

¹⁶ MZs levelei I. 278. l.

¹⁷ U. a I. 274-275. l.

¹⁸ U. a I. 276. l.

¹⁹ U. a. I. 277. l.; 418. l.

²⁰ U. a. I. 279. l.

rázza. „A maga emléke, egy percre sem vált bennem Emlékké. Ható, cselekvő, élő energia az bennem, amely valósággal munkálkodik és írói világszemléletem átalakulásának legjelentékenyebb tényezője.”²¹ Magoss Olga nem akart tevékenyen szerepet vállalni az író életében. Móricz rendkívül csalódott volt („Az életnek azonban mindig igaza van: bizonyára ebben az esetben is”²²). Szeptember végén újra Nyíregyházán járt. Ekkor még fölkereste Jármay Bélánét, még élt benne a remény, hogy közvetítésével meggyőzheti Olgát. A levelekben csak utalás van arra, hogy ez nem sikerült. Októberben kellett volna Debrecenben előadást tartani Adyról, de képtelen volt odautazni, a szereplést elhalasztotta januárra. November közepéig még írt néhány levelet Jármay Bélánénak, ezekben céloz boldogtalanságára („mindenkinek több boldogságot, mint nekem van”²³), majd megszűnt a kapcsolatuk.²⁴ A magánéleti válság megoldására tett kísérlet tehát kudarcba fulladt. „Csakugyan el kellett következni az időnek, mikor párhuzamosan futnak az utak az életben”.²⁵ Ma már tudjuk, hogy ez a mondat nemcsak Magoss Olgához fűződő viszonyára volt véglegesen érvényes, hanem házasságára is²⁶.

Hogy szabolcsi úti élményeiből mennyit használt fel eredeti tervéhez²⁷, az másik dolgozat témája lehetne, most elsősorban a jegyzetek és a fényképek összefüggését tanulmányoztuk.

Három összefűzött, ceruzairású, folyamatos számozású jegyzetomb (88 + 4 f.; 173 + 5 f.; 243 + 8 f.) őrizi az utazások emlékét. A fedőlapokra tintával ráírva a dátum: I. Szabolcs 1928. jun. 2.3.4.5.; II. Szabolcs 1928. jun. 22.23.24.25.; III. Szabolcs 1928. jul.7.8.9. Az első füzet 29, a harmadik 41 darab, 5x7,5 cm nagyságú fotót tartalmaz. Se a jegyzetek, sem a felvételek nem tanúskodnak arról a lelki megrázkódtatásról, amely Móriczot érte Laskodon.

Mindegyik tömb tartalmaz utalást történeti forrásokra, személyekre (159 név szerepel) és településekre (Nyíregyháza, Tass, Petneháza, Nyirtura, Székely, Berkesz, Tass, Debrecen, Nagykálló, Laskod, Petneháza, Gyulaháza) vonatkozó leírást. Több házat jellemez, le is rajzol (pl. Mikecz István alispán házát, Megyeri-féle kúriát, Horthy-házát), családtörténeteket (Jármay, Vay, Erdődy, Kállay, Szegedy, Megyery), dalokat, apró történeteket, jellemző párbeszégeket jegyez le. Gyakran visszatér ugyanarra a témára. Ennek az lehet az oka, hogy többször volt ugyanazon a helyen, és mindig kiegészítette valamivel a korábbi megfigyeléseit. Az összefűzésnél nem figyelt a dátumokra (például található egy június 25-i leírás a Horthy-házról a júliusi jegyzetek között). Ő írta a számokat a lapok jobb felső sarkába, ha fontos lett volna számára az időrend, bizonyára egymás mellé tette volna az összetartozó részeket. A tájékozódás megkönnyítésére azonban betűrendes név- és helymutatót készített.

²¹ U. a. I. 278. l. Ugyanebben a levélben van egy másik gondolat is, mely útmutató lehet a további kutatásokhoz: Én folyton a jövőben élek; nekem a múlt arra van, mint a földnek a tavaszi magvetés, várom a jövőtől az aratást. A Jelen csak azt jelenti, hogy érzem annak a sok csírának a fejlődését, amit a Múlt ültetett.

²² U. a. I. 282. l.

²³ U. a. I. 288. l.

²⁴ Még egy táviratot küld 1942. aug. 15-én. Ebben arról panaszkodik, hogy Olgával félreértésből nem tudott találkozni. U. a. II. 422. l.

²⁵ U. a. I. 285. l.

²⁶ Simonyi Máriától nem vált el, de 1936-ban különköltöztek, Móricz ekkor költözött ki Leányfaluba.

²⁷ A tervezett darab – a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* – elkészült, s nagy sikerrel játszották.

Négy riportot írt ez alatt a hat hét alatt. Ebből az *Ahogy minket látnak*²⁸ címűhöz nem találtunk feljegyzést. A *Nincs távolság, nincs idő*²⁹ jegyzetei az első, a *Halásztanyán*³⁰ és *A szabolcsi földvár*³¹ jegyzetei a hozzájuk tartozó fotókkal a harmadik füzetben találhatóak.

A *Halásztanyán* jegyzeteiből alig épített be a riportba (a dalszövegek közül csak a *Szép-asszonyok* kezdetűt). A fényképeken szereplők nevét Jármly Bélánéhoz írott leveléből ismerjük: „Vasárnap a Halásztanyán voltam az alispánékkal és egy kis úri társaság (Mikecz Miklós, Sassi Szabó László, Erdőhegyi Ferenc, Jármly Menyhért, Thaly László, Röck Pista, Kiss Sándor, Andrásy Danis a halászi főjegyző, Ritli Gyula). Nagyon szívesen átküldtem volna egy fél méteres kecségét, gyönyörű példányok voltak, de nem tudtam kitalálni a módját, a maguk boldog zugát már csak repülőgép fogja összekötni a világgal.”³² A riport szövege viszont teljes mértékben támaszkodik a fotókra. *A szabolcsi földvár* a füzetben még *Panoráma* címmel szerepel, a földvárak történetére vonatkozó megjegyzések, illetve az aktuális történet³³ változatlanul kerül be az írásba³⁴.

---

28 *Az Est*, 1928. 13. sz.

29 *Pesti Napló*, 1928. jún. 5.

30 *Az Est*, 1928. júl. 15.

31 *Az Est*, 1928. jún. 22.

32 MZs levelei I. 279. l.

33 Ezt a motívumot beépíti majd az *Ebéd* című elbeszélésbe is 1930-ban.

34 A Forrásban közreadott fényképfelvételeket T. Nagy György szkennelte és retusálta. (*A Szerk.*)